

- Семенов П.Н., Салтыков А.А. *Крестьянский банк и будущее русского крестьянства*. – С.Пб., 1907.; Гурьев А.Н. *К реформе Крестьянского банка*. – С.Пб., 1894.; Скалон В.Ю. *Крестьянский поземельный банк и малоземелье // Новое слово*. – 1906. – № 44-45.; Зах А.Н. *Крестьянский поземельный банк 1883-1910*. – М., 1911.
2. Слабченко Т. *До історії аграрних криз на Україні XIX ст. // Записки Одеського наукового при У.А.Н. товариства. Секція соціально-економічна. Ч. 2. – Одеса, 1927.; Невзорова О. Аграрне питання на Вірнії після 1902 р. // Записки Одеського наукового при У.А.Н. товариства. Секція соціально-економічна. Ч. 2. – Одеса, 1927.; Погребинський О. Аграрна справа на Україні в світлі П Державної Думи // Записки Одеського наукового при У.А.Н. товариства. Секція соціально-економічна. Ч. 2. – Одеса, 1927.*
 3. Вдовін В.А. *Крестьянский Поземельный банк 1883-1895*. – М., 1959.
 4. Проскуракова Н.А. *Крестьянский поземельный банк // Отечественная история*. – 1998. – № 3; Приймак О. *Століпінська аграрна реформа на Півдні України (1906-1917 рр.)*. – Запоріжжя, 2002.
 5. *Новоросійський календарь на 1893*. – Одесса, 1892. – Ч. 1 – 2.
 6. *Адресс-календарь Одесского градоначальства на 1899*. Отд. 5. – Одесса, 1898.
 7. *Адресс-календарь Одесского градоначальства на 1905 г.* – Одесса, 1905.
 8. *Російський державний історичний архів – Ф. 592. – Оп. 44. – Спр. 515.*
 9. *Адресс-календарь Одесского градоначальства на 1907 г.* – Одесса, 1907.
 10. *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г.* – С.Пб., 1899.
 11. *Адресс-календарь Одесского градоначальства на 1908 г.* – Одесса, 1908.

В.А. Дубінський

УСДРП ПРО ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ АГРАРНОГО ПИТАННЯ У МІЖРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД (1907-1917 рр.)

Актуальність вивчення теоретичних основ поглядів представників УСДРП періоду початку XX ст. визначається їх важливим місцем у соціально-економічній історії України.

Після перевороту 3 червня 1907 року політична реакція та століпінська аграрна реформа визначили зміст і форми діяльності українських політичних партій, серед яких однією з найпотужніших залишалася УСДРП. У цей час в її складі сформувалася невелика група теоретиків, які розпочали інтенсивно переосмислювати досвід першої російської революції. На порядку денному залишалася проблема поєднання соціального та національного аспектів в українському національному русі. Соціальна складова, при цьому, розумілася ними як система заходів з розв'язання соціально-економічних проблем, серед яких важливе місце посідало аграрне питання. Так, в одному з друкованих органів партії читаємо: "Висвітлити сей процес світлом марксової ідеології, заналізувати його соціально-економічні підвалини, його хід, розвойові тенденції і ціль є першим завданням української соціалістичної думки" [1, 5].

Автор статті ставить за мету визначити на матеріалах УСДРП сутність аграрного питання.

Завдання: з'ясувати ставлення УСДРП до приватної власності, різних категорій власників і селян,

кооперативної діяльності та сільськогосподарської освіти селян.

Об'єкт дослідження – діяльність УСДРП.

Предмет дослідження – погляди членів УСДРП на вирішення селянського питання.

Діяльність УСДРП у розв'язанні аграрного питання на початку XX ст. знайшла часткове відображення в історіографії. Найбільше зробили в цьому відношенні В. Головченко, Г. Касьянов і А. Павко. Однак публікацій, які б комплексно висвітлювали погляди українських еседеків щодо вирішення саме аграрних проблем у підросійській Україні, немає. Тому у даній статті робиться спроба на основі аналізу брошур, прокламацій і публікацій міжреволюційного періоду дослідити доробок УСДРП у розв'язанні аграрного питання в Наддніпрянщині.

Важливим здобутком української соціал-демократії цього часу вважаємо відхід частини представників партії (В. Садовський, Л. Юркевич) від класового підходу поділу нації на пролетаріат, селянство і буржуазію та використання понять "вищі, середні та нижчі класи". Зокрема, роблячи наголос на ролі середнього класу як важливої сили національного руху, Л.Юркевич зазначав: "Кооперація заможних селян становить таку економічну силу, що з нею рух українських націоналізаторів може твердо глянути в очі своїй будучині" [2, 5]. На необхідність працювати серед заможного селянства наголошував В. Садовський. Він визнавав можливість диференційованого підходу до різних верств сільського населення в культурно-просвітній роботі. Український соціал-демократ зазначав: "Звичайно для того, щоб національно-просвітницька робота серед цієї групи (заможних селян – В.Д.) могла дати певні наслідки, необхідно, щоб її господарський стан був гарний" [3, 5]. Ця ідея свідчила про те, що, з одного боку, сільський пролетаріат та незаможні селяни вже не були тією єдиною групою населення, на яку спиралися українські соціал-демократи, а з іншого – вони прагнули завоювати прихильність заможного селянства, яке було одним із джерел формування національної інтелігенції (отже, і партійного активу). Це визначалося аграрними змінами, що відбувалися в країні, та прагненням української соціал-демократії мати підтримку з боку цієї групи селян. Вищезазначена тенденція входила в суперечність з партійною програмою, яка незмінно відстоювала класові підходи.

Одночасно еседеки не відкидали необхідності проведення роботи серед інших верств суспільства. У часописі "Наш Голос" читаємо: "А перед національними партіями стелиться довгий і невідрадний шлях другорядної ролі та праці серед найтемніших елементів сільського і maximum дрібнопромислового міського робітництва" [4, 228]. Враховуючи те, що селянство є основою української нації, вони вважали: "...бо наше селянство, через антиукраїнську політику уряду, стоїть на найлучшому культурному щаблі серед інших більших партій Росії" [5, 261]. Разом із тим, зважаючи на практично повну відсутність національної аграрної буржуазії, саме український пролетаріат мав "з'єднати національний момент з напрямком громадянського розвитку" і "виплекати міцну і пишну національну культуру" [5, 261]. У газеті "Слово" відзначались проблеми, з якими

стикались есдеки: "На селі, серед сільських класів, нам не вдавалось знайти елементів потрібних для утворення національної культури, елементів, цілком придатних для проведення просвітницької роботи" [5, 6].

Один із лідерів партії М. Порш, погоджуючись із В. Садовським щодо необхідності проведення культурно-просвітницької роботи, головну увагу звертав на "інтелігентний пролетаріат", тобто вчителів, фельдшерів, дрібних службовців, що не втратили зв'язок з тими селянськими і робітничими верствами, з яких вони вийшли. Лідером у боротьбі за національне визволення, на його думку, мав стати численний український пролетаріат. Однак така постановка питання не відповідала тогочасній соціальній ситуації в Україні (близько 85 % населення становило селянство). Відтак, ідея визвольної місії пролетаріату з гаслом його лідерства була явно недосяжною. Загалом же в українських соціал-демократів національна ідея була виразно підпорядкована класовій. На їх думку, якщо вона не зможе стати формою "вияву та оборони" життєвих інтересів трудящих, то і так залишиться "нікому не потрібною панською забавкою".

У новій суспільно-політичній ситуації соціал-демократи прагнули використовувати вже апробовану тактику боротьби. Л. Юркевич закликав: "Нам слід вернутися на старий – уторований ще РУП – шлях сільської роботи і хоч тепер ми не досягнемо тих успіхів, що досягла РУП, селянство увійшло тепер в свою міжселянську боротьбу. Страйк і примітивна, спеціально для нього утворена організація – се перший і необхідний стан на селі до наших політичних спілок" [6, 182].

У численних зверненнях та політичних статтях есдеків провідне місце займала оцінка Столипінської аграрної реформи. Зокрема, вони засуджували "канцелярський шлях" розв'язання аграрних відносин [7, 3]. Слабким місцем урядових реформ, на їхню думку, була незначна підтримка цих перетворень з боку селян. Члени партії вважали, що домогтися такої прихильності можливо тільки шляхом передачі землі селянам. "Замість передачі селянам культурної землі правительством мусить осушити панські болота, обводнити степи, одвести під пахоту вільні землі на далекій Півночі і роздати цю землю безземельним і малоземельним, – читаємо в часописі "Слово" [8, 9]. Есдеки знову ж таки висловлювалися за ліквідацію великої земельної власності, що, на їх думку, має бути пріоритетною складовою аграрної політики уряду. Вони писали: "Коли добре проведена земельна політика уряду могла, насамкінець, вирвати економічну силу з рук великих земельних власників і, таким чином, цілком знищити їхнє політичне панування, то навіть невпорядкована, неодмінно повинна була робити теж саме, хоч і не в великому масштабі" [9, 2].

Українські соціал-демократи відзначали той факт, що Столипінська аграрна реформа не враховує специфіки земельного питання в різних регіонах Російської імперії, зокрема і в Україні. М. Порш звертав увагу на особливості земельних відносин в Наддніпрянщині та інших частинах європейської Росії. Це стосувалося, насамперед, питання володіння землею. Він зазначав: "... Там подільна вся земля належить всій громаді селянській... У нас такого

громадського володіння землею, можна сказати, ніде на Україні немає" [10, 8-9]. Тому, на його думку, "кожен народ повинен мати право сам порядкувати своїми господарськими справами" і, особливо, у врегулюванні земельних відносин.

Найкраще специфіку аграрних відносин у краї знали місцеві органи самоврядування (муніципалітети), які повинні були безпосередньо проводити перетворення. Відстоюючи ідею муніципалізації землі, М. Порш наголошував на ролі місцевих органів влади, яким пропонувалося надати значні повноваження [11, 1].

Значну роль в земельній реформі відводилося Селянському банку. Однак есдеки відкидали можливість купівлі землі за його допомогою, як то пропонував уряд. Члени УСДРП вважали, що "... роль його була – допомагати прогорівшим поміщикам, вигідно продавати свої обтяжені боргами землі, а багатим селянам прибирати її" [12, 3]. На думку українських соціал-демократів, незможні селяни не користувалися послугами банку тому, "... що чекали землі у Думи, що Дума без викупу дасть землю" [13, 1-3]. Такі настрої селян відповідали програмним засадам УСДРП, яка вважала, що землю селяни мали отримати безкоштовно у користування і головну роль в цьому можуть відіграти органи місцевого самоврядування [12, 3].

Критикували есдеки діяльність урядових землевпорядних комісій. Вони зазначали, що одним із важливих завдань у питанні врегулювання земельних відносин була зміна складу та змісту діяльності цих комісій. Останні, на їх думку, здійснювали свою діяльність, насамперед, на користь поміщиків, а "продаж землі здійснювали в інтересах лише заможних козаків і селян" [14, 8-9]. Інтереси незможного селянства у справі отримання землі порушувалися.

Члени УСДРП негативно ставилися до створення хутірських і відрубних господарств. На їх думку, запровадження таких господарств не розв'язувало проблеми аграрного перенаселення. У друкованому органі партії зазначалося, що "хутори лише збільшують нерівність між селянами" [15, 3-5]. Разом з тим, есдеки вважали, що проблему селянського малоземелля та безземелля можна вирішити шляхом проведення чіткої переселенської політики. При цьому вони вказували на її негативну роль. Тому одним із дійових кроків аграрних перетворень есдеки вважали створення при крайових органах влади переселенських організацій, "що поставили собі за мету внести планомірність в стихійний процес переселенського руху з України" та надання агрономічної допомоги селянам, які переселялися [11, 1].

Важливе місце в аграрних перетвореннях, які пропонували українські есдеки, мали відіграти заходи по інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Вони, на думку М. Порша, повинні були призвести до більшого попиту "... на робочі руки, в хліборобстві і в промисловості, де виробляються сільськогосподарські машини й інше потрібне для раціонального господарювання, означає не що інше, як кращу заробітну плату і добрий міцний внутрішній ринок для продуктів індустрії" [16, 2]. При цьому він зауважував, що місцеві органи влади при наданні селянам техніки, агрономічної допомоги мають

віддавати перевагу малоземельним і безземельним селянам [16, 2].

Значне місце в інтенсифікації аграрного сектору господарства мала відігравати сільськогосподарська освіта. "Найважливіше, що потрібне для піднесення нашого господарства рільного – це поширення в народі господарських знань" [17, 7], – писав один з керівників партії А. Жук. Пропонувалося "заводити опитні поля, ферми, на яких би наш селянин міг навчитися як господарювати" [18, 7]. Слід зазначити, що дана пропозиція членів УСДРП окреслила нові підходи щодо врегулювання аграрних відносин.

Ще одним кроком аграрних перетворень, які активно обговорювалися представниками української соціал-демократії, було створення кооперативних організацій. Орієнтація УСДРП на таку форму організації селян була зумовлена політичною реакцією в державі, яка унеможлилювала нелегальну роботу серед селян та утворення партійних осередків на селі. В.Садовський вважав, що становлення кооперативного руху в цей час відповідало тогочасному розвитку українського національного руху, особливо "потребам нації", що відроджується" [19, 35]. На його думку, слід вивести кооперативні установи з-під впливу імперських економічних структур і створити такі умови, щоб кооперативи фінансували українські культурно-освітні заклади, котрі б, у свою чергу, забезпечували їх висококваліфікованими та національно-свідомими кадрами [20, 109]. Один із активних діячів партії Л. Юркевич висловлював власну думку на цю проблему: "Отож кооперацію цінуєм ми тільки як школу для робітництва і як засіб часткового поліпшення його становища за теперішніх порядків" [21, 23]. При цьому він пропонував створювати окремі кооперативи селян і сільських робітників [22, 8-9]. Роль останніх полягала в перетягуванні кооперативів "... до класової боротьби", тому й не дарма він називав їх "центрами нашої соціалістичної культури" [21, 27-28].

Важливим аспектом практичної роботи представників української соціал-демократії стала їх діяльність під час виборів і роботи III Державної Думи. Участь УСДРП у виборчій кампанії та її представництво у Думі створили б, на думку членів партії, "революційний настрій в масах" і "затруднили, а то навіть і зробили неможливим переведення чергового завдання самодержавія – цілковитого знищення всіх здобутків Російської революції" [23, 100]. Тим самим вони прагнули збереження завоювань революції 1905-1907 рр.: Державної Думи, можливості заснування культурно-просвітніх і кооперативних організацій, свободи слова і друку. Так, в одній із листівок партії визначалася її позиція щодо вирішення аграрного питання у майбутній III Державній Думі. "Щоб всі землі великих поміщиків, землі царські, князівські, церковні і монастирські було одобрено без всякого викупу і передано у власність народу автономним сеймом, вибраним всіма громадянами, бо кожен народ сам краще знає, як тую землю ужити на потреби трудящого люду в своїому краю" [23, 41], – писали вони. Проте УСДРП не вдалося провести до Думи жодного депутата, що позначилося, насамперед, умовами діяльності революційно-демократичних, і взагалі опозиційних сил.

У партійній пресі есдеки критикували погляди тієї частини селян, що стояли на позиції правих політичних

сил. Так, у часописі "Слово" була поміщена програма "беспартійної селянської групи", яка пропонувала передати усі землі "... селянам, крім монастирських і приватних, без викупу" [24, 1-2]. Крім того, представники цієї групи виступали за можливість викупу землі поміщиків, проте лише тієї частини, що орендується селянами. Важливу роль в цьому мав відігравати, на їх думку, Селянський банк. Зрозуміло, що оцінка есдеками цих положень була негативною. Вони відкидали викуп як форму передачі землі селянам та піддавали критиці збереження поміщицької власності на землю й діяльність Селянського поземельного банку.

У міжреволюційний період члени УСДРП далі розвивали зв'язки з європейськими соціалістичними партіями. Свідченням цього була участь українських соціал-демократів у роботі Штутгартського і Копенгагенського міжнародних соціалістичних конгресів. На них було представлено звіти, в яких висвітлювалася організаційна структура УСДРП, її практична робота, питання партійного життя. У доповідях конгресів висвітлювалася також частина програми партії, котра визначала її аграрну складову [25, 11]. Разом із тим, партійне керівництво дедалі більше звертається до західноєвропейського досвіду соціалістичної роботи. Важливу роль в його узагальненні й пропаганді відігравав часопис "Наш голос". У ньому характеризувався досвід боротьби за вирішення аграрного питання європейськими соціалістичними партіями. Автор статті наголошував: "Ним займаються майже всі соціалістичні партії, при цьому чехи пропонують його вирішення в радах, німці – шляхом створення соціалістичної комісії, а швейцарці будуть прагнути зберегти аграрну монополію" [26, 29].

Отже, поєднуючи розв'язання аграрного та національного питань з інтересами певних соціальних груп, представники УСДРП зробили помітний внесок у концептуальний розвиток проблеми. Однак розробка ними аграрного питання подавалася виключно в соціально-класовому аспекті. Існувала також певна невизначеність у ставленні до різних соціальних груп населення, що згубним чином відобразилися на реалізації потенційних можливостей партії. Залишаючись на позиціях муніципалізації землі, члени УСДРП неоднозначно оцінювали Столипінську аграрну реформу. У цей час есдеки вперше висловлюють ідеї підтримки кооперативів і сільськогосподарської освіти селян. У національному питанні збереглася вимога автономії України.

1. Від редакції // Наш голос. – 1910. – листопад. – Ч. 1.
2. Юркевич Л. Кооперація на Україні // Слово. – 22. 08. 1909. – № 8.
3. Садовський В. "Звичайно для того..." // Слово. – 8.02.1909. – № 6.
4. Рибалка Л. За для чого організуємось ми національно? // Наш голос. – 1911. – березень. – Ч. 5.
5. Рибалка Л. Національні проблеми соціал-демократичного руху в Росії // Наш голос. – 1911. – березень. – Ч. 5.
6. Рибалка Л. Що робити? // Наш голос. – 1911. – січень. – Ч. 3.
7. Столипін про аграрну програму уряду // Слово. – 18. 01. 1909. – № 3.
8. Селецький Я. Домагання дворян // Слово. – 1.03.1909. – № 9.

9. *Земельна політика правительства перед судом "землевладельцев юго-западного края" // Слово. – 22. 02. 1909. – № 8.*
10. *Пори М. Автономія України // Слово. – 16. 03. 1908. – № 11.*
11. *Мик. П. Добрий почин // Рада. – 6. (19.) 01.1911. – № 4.*
12. *Льченко А. Українські земства і переселення // Слово. – 17.08.1907. – № 15.*
13. *А.В. Для кого крестьянський банк скуповує землі у панів-поміщиків? // Слово. – 11.05.1908. – № 19.*
14. *М.Г. Землеустроїтельні комісії і Крестьянський банк // Слово. – 4. 08. 1907. – № 12-13.*
15. *Юрченко С. Бесіди про земельну справу // Слово. – 15.06.1908. – № 23.*
16. *Пори М. На новому шляху // Рада. – 2.12.(15. 12.) 1910. – № 276.*
17. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДА ВОВУ). – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 15.*
18. *Пори М. Автономія України // Слово. – 23.03. 1908. – № 12.*
19. *Садовский В. Федерализм и централизм в кооперативном движении на Украине // Украинская жизнь. – 1913. – № 4.*
20. *Садовский В. Наша кооперация // Украинская жизнь. – 1913. – № 2.*
21. *Рибалка Л. Сучасний кооперативний рух і наша партія // На темі дня. Зб. ст. – Л., 1910.*
22. *Юркевич Л. Кооперация на Україні // Слово. – 8.03.1909. – № 10.*
23. *Головченко В. Від "Самостійної України" до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії. – Х., 1996.*
24. *ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп. 1. – Спр. 5.*
25. *Доклад УСДРП Росії Міжнародному Соціалістичному Конгресові в Штутгарті. – Л., 1907.*
26. *ЦДАВОВУ. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 53.*

В.А. Іващенко

СТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (БЕРЕЗЕНЬ – ЖОВТЕНЬ 1917 р.)

Однією із підвалин стабільного економічного розвитку держави є виважена, продумана податкова політика. Кожна держава, як правило, намагається забезпечити сталі фінансові надходження до державного бюджету, і основним джерелом надходження коштів, безсумнівно, є податки. Поряд із підприємствами та іншими комерційними, фінансовими установами платником податків до державної скарбниці у кожній країні виступає населення, зокрема селянство. В сучасній Україні податкова система потребує реформування, тому вивчення історичного досвіду, на прикладі діяльності Центральної Ради та Генерального Секретаріату, є важливим у цьому процесі. Потрібно відзначити, що оподаткування в історичному контексті завжди викликало інтерес українських та зарубіжних науковців, політиків, публіцистів. Однак їхні студії здебільшого висвітлюють загальний розвиток податкової системи держави, податкову політику в цілому по Україні та її законодавче забезпечення [1; 3 – 10; 16]. Окремого спеціального дослідження, яке б розкривало податкову політику Центральної Ради, Генерального Секретаріату в українському селі, поки

що немає. Цими обставинами і обумовлюється актуальність обраної для статті теми.

Автор статті ставить за мету висвітлити податкову політику Центральної Ради та Генерального Секретаріату в українському селі з березня 1917 р. по жовтень 1918 р. Об'єктом вивчення є внутрішньоекономічна політика Центральної Ради, предметом – заходи в оподаткуванні селянства.

Лютнева революція 1917р. виявилася переломним моментом у долі багатьох народів Російської імперії, у тому числі й українців. Вона активізувала не тільки загальнодемократичний, але і національно-визвольний рух на території колишньої імперії Романових. Вперше за багато років в українського народу з'явилася можливість утворити власну державу. 3 березня 1917 р. у Києві утворилася Українська Центральна Рада, яка з перших днів діяльності стала набувати статусу законодавчого органу. Однак, будучи залежною від Тимчасового уряду, власної податкової політики вона проводити не могла, тому всі податки збиралися за старою системою [1, 134].

Разом із тим, такий стан справ не відповідав новим історичним реаліям, з одного боку, а з іншого – прагненням лідерів українського національно-визвольного руху у формуванні власної державності. Тому вже в квітні 1917 р. Центральною Радою була створена фінансова комісія, яка сформулювала перші пропозиції щодо налагодження національної податкової системи. 23 квітня 1917р. на черговому засіданні Української Центральної Ради їх було затверджено. Відповідно з цим, запроваджувалося національне оподаткування українського народу для покриття витрат, яких вимагали національні потреби, зокрема вводився прогресивно-прибутковий податок. Особи, у тому числі і селяни – платники загальнодержавного прибуткового податку, доходи яких перевищували 800 руб. на рік, мали сплачувати додатково 25% від його суми. Ті, хто отримував менше, мали вносити 50 коп. на рік. Цей податок мав бути сплачений до 1 серпня 1917 року [2, 72-73].

На цьому ініціативи Центральної Ради у плані становлення національної податкової політики і системи не вичерпалися. Першим універсалом вона закликала всіх "організованих громадян міст і сіл, всі установи накласти на людність особливий податок і переслати його в казну до першого липня" [3, 294]. 11 липня на засіданні Центральної Ради було схвалено застосувати в Україні систему добровільного оподаткування. Зокрема, населення підконтрольних Центральній Раді українських земель мало сплачувати на користь національної державної скарбниці податок із землі у розмірі 10 коп. з десятини, а також – частину від загальноросійського прибуткового податку [4, 87].

Через нестабільну політичну та економічну ситуацію податкові надходження до бюджету були мізерними. Ситуація була скрутною, оскільки, з одного боку, частина селян зайняла очікувальну позицію, з іншого – почастишали погроми маєтків та господарств заможних селян, котрі сплачували найбільше податків до бюджету [5, 15].

Попри всі вищезазначені заходи у сфері податків, Генеральний Секретаріат реальної влади не мав, а у своїй діяльності керувався постійними вказівками Тимчасового уряду та Центральної Ради.